

dr hab. Inga Głuszek, prof. UMK
Wydział Nauk Historycznych UMK
Instytut Archeologii
Szosa Bydgoska 44/48
87-100 Toruń

Toruń, 04.05.2023

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Marty Węclawskiej pt.: *Moździerze, amfory oraz wybrane typy ceramiki użytkowej z Tel Akko (północny Izrael, południowa Fenicja) z epoki żelaza i okresu perskiego: ich produkcja lokalna lub importy w perspektywie badań petrograficzno-chemicznych*, Poznań 2023.

Przedstawiona do oceny rozprawa doktorska pt.: *Moździerze, amfory oraz wybrane typy ceramiki użytkowej z Tel Akko (północny Izrael, południowa Fenicja) z epoki żelaza i okresu perskiego: ich produkcja lokalna lub importy w perspektywie badań petrograficzno-chemicznych* liczy 157 stron i składa się z siedmiu rozdziałów i czterech aneksów.

Rozdziały 1-4 obejmują wstęp, charakterystykę stanowiska archeologicznego, z którego pochodzi materiał badawczy (rozd. 2), przybliżają cechy geologiczne regionu (rozd. 3), wyjaśniają metodykę podjętych badań petrograficznych i analiz chemicznych (rozd. 4). Sedno podjętego tematu – przedstawienie wyników badań petrograficznych i chemicznych zostało przedstawione w rozdziale 5 podzielonym na podrozdziały wg kategorii naczyń, z których pobrano próbki do badań. Analiza uzyskanych wyników oraz wnioski płynące z uzyskanych danych zostały przedstawione w rozdziale 6 i 7. Całość pracy uzupełnia

dokumentacja fotograficzna, wyniki analiz chemicznych w ujęciu tabelarycznym, wyniki badań SEM-EDS oraz charakterystyka wyodrębnionych grup petrograficznych z sugerowaną proveniencją surowca (Aneks I-IV).

Podjęty przez mgr M. Węclawską temat – charakterystyka znalezisk naczyń ceramicznych w świetle badań petrograficznych i chemicznych wpisuje się w nurt badań intensywnie rozwijających się od ostatnich dziesięcioleciach, w którym zarówno archeolodzy jak i badacze nauk przyrodniczych i ścisłych podejmują inicjatywy mające na celu odpowiedzieć na pytania dotyczące technologii produkcji i proveniencji naczyń w kontekście zidentyfikowanych cechy użytego surowca. Ze względu na fakt, iż kwestie dotyczące produkcji (w tym produkcji lokalnej) i pochodzenia naczyń ceramicznych w wielu przypadkach nie mogą być rozwiązane jedynie przy użyciu metod archeologicznych sięganie po analizy petrograficzne i uzupełniające je badania składu chemicznego użytej masy glinianej jest obiecującym kierunkiem współczesnych badań. Osiągnięte przez mgr M. Węclawską wyniki udowadniają to założenie. Przeprowadzone przez Autorkę dysertacji analizy uzyskanych danych dały podstawy do wyodrębnienia podstawowych grup petrograficznych, dzięki badaniom składu chemicznego, ekspertyzom mikropaleontologicznym i następującym w dalszym etapie interpretacjom matematycznym, możliwe było uszczegółowienie cech poszczególnych grup. Ważnym aspektem pracy jest wskazanie możliwego pochodzenia złoża, z którego pozyskano surowiec wykorzystany do produkcji garncarskiej. Dzięki tym analizom możliwe było, w podstawowym ujęciu, wskazanie ceramiki importowanej poprzez wyodrębnienie surowca o cechach wskazujących na pochodzenie spoza wskazanego obszaru Lewantu oraz grup wyrobów ceramicznych o cechach gliny wskazujących na miejscową proveniencję złóż. Ponadto możliwe było powiązanie zdefiniowanych grup petrograficznych z określonym lub chociaż przybliżonym rejonem geograficznym skąd mógł on być pozyskany. Warto podkreślić, iż Autorkę w odniesieniu do uzyskanych rezultatów charakteryzuje odpowiednia doza krytycyzmu objawiająca się w raczej sugerowaniu, niż jednoznacznym

wskazywaniu, możliwych rozwiązań dotyczących proveniencji surowca. Ponadto M. Węclawska podkreśla, iż przeanalizowany przez nią materiał źródłowy (104 próbki) stanowi niewielką część materiału źródłowego (naczyni ceramicznych) pozyskanego w trakcie badań ze stanowiska Tel Akko. Wskazuje, iż podjęte przez nią badania należy traktować jako przyczynek do dalszych studiów wykorzystujących, wybraną na potrzeby rozprawy doktorskiej, metodę badań. Wydaje się, iż kontynuowanie badań może przynieść oznaczenia dla kolejnych grup petrograficznych z możliwym wskazaniem pochodzenia surowca zarówno w zakresie lokalnym jak i ponadregionalnym. W przypadku gdy same cechy naczyń i makroskopowo odczytywane cechy gliny nie są w tym zakresie wystarczające, zwłaszcza gdy podobne do siebie formy wykazują odmienne cechy technologiczne, wypracowane metody analiz szczegółowych (petrograficznych i chemicznych), jak udowadnia niniejsza rozprawa doktorska, przynoszą konkretne rezultaty.

W wyniku otrzymanych analiz uzyskano dane umożliwiające sformułowanie zarówno bardziej ogólnych jak i szczegółowych wniosków. W określonych przypadkach cechy grup petrograficznych, uszczegółowione poprzez specjalistyczne analizy chemiczne i mikropaleontologiczne zapewniły charakterystykę umożliwiającą odniesienie cech do dość dużego jednak określonego geograficznego obszaru (grupa petrograficzna 2, 5, 6) lub wykazały wąską proveniencję lokalną odnoszącą się do terenów wokół Tel Akko (grupa petrograficzna 1, 4). W innych przypadkach dały jedynie podstawowe dane, bez możliwości zawężenia obszaru występowania surowca (grupa petrograficzna 7 i 8). Odrębny przykład stanowi grupa petrograficzna 3, gdzie na podstawie zdefiniowanych cech możliwe było wskazanie ceramiki importowanej z Cypru. W tym kontekście bardzo interesujące są wyniki dotyczące badań moździerzy. W wypadku tej kategorii naczyń możliwe było wyodrębnienie grupy petrograficznej, wskazującej być może na eksploatację miejscowych złóż, reprezentowaną jedynie przez moździerze (grupa petrograficzna 1) oraz grupę charakterystyczną ze względu na cechy masy glinianej na dla południowo-zachodniego Cypru (grupa petrograficzna 3). W

grupie petrograficznej 3 poza moździerzami znalazł się również jeden przykład naczynia zasobowego. W przypadku moździerzy wyodrębnienie importów i naczyń lokalnych tej samej kategorii stwarza dalsze możliwości interpretacyjne, być może również w ujęciu chronologicznym. Jednak dalszy rozwój badań w tym kierunku wymaga uzupełnienia uzyskanych danych archeometrycznych o analizę chronologiczną i typologiczną naczyń, z których pobrano próbki i zwiększenie bazy danych o analizy kolejnych przykładów naczyń tej kategorii.

Intersujące są również wyniki badań dotyczące naczyń zasobowych należących do grupy petrograficznej 4, w przypadku której Autorka sugeruje, iż wychodnie surowca mogły być zlokalizowane na południowy wschód od Akko w okolicach Szafar'am i na wschód od miasta Naharija. Jak podaje Doktorantka podobne wychodnie znajdują się wzdłuż dzisiejszego Libanu między Tyrem a Sydonem, ponadto obecność podobnego materiału stwierdzono na stanowiskach Tell Keisan oraz Sha'ar-Ha'Amakim (s. 102). Wydaje się, że stwierdzone występowanie naczyń o porównywalnych cechach archeometrycznych na różnych stanowiskach oraz wskazanie możliwych lokalnych (regionalnych?) wychodni surowca może być przyczynkiem do dalszych studiów w zakresie produkcji i dystrybucji naczyń zasobowych na danym obszarze. Jest to zagadnienie o tyle istotne, iż dotyczy naczyń służących głównie do transportu i przechowywania produktów gospodarczych.

Niniejsza rozprawa doktorska dotyczy analiz 104 próbek ze stanowiska Tel Akko. Naczynia, z których pobrano próbki reprezentują różne funkcje i kształty, charakteryzuje je również duża rozpiętość chronologiczna. Większość naczyń datowana jest na okres epoki żelaza II i III (98 próbek), wśród badanego materiału ceramicznego znalazły się również próbki z naczyń datowanych na okres perski (4 próbki) i hellenistyczny (2 próbki). Przeprowadzone analizy pobranych próbek dały możliwość wyodrębnienia ośmiu grup petrograficznych. Ze względu na funkcję użytkową naczyń, z których pochodzą próbki grupy te są zarówno jednorodne tzn. zaliczone do nich próbki reprezentują tylko jedną kategorię naczyń (np. grupa

petrograficzna 1); większość grup jest jednak charakterystyczna dla naczyń o różnych kształtach i przeznaczeniu. Poza grupą petrograficzną 4, gdzie w podsumowaniu (Aneks IV) nie podano naczyń z jakich pochodzą próbki. Informacje w tym zakresie można znaleźć w rozdziałach dotyczących charakterystyki masy glinianej poszczególnych kategorii naczyń (tabela 11, 16, 22; s. 57-58, 70, 84, 89). Aneks IV, który oceniam w tej pracy jako podsumowanie-skrót wiedzy uzyskanej z przeprowadzonych badań (zwłaszcza iż zawiera również sugestie dotyczące proveniencji surowca) wymaga w tym miejscu dopracowania.

Dysertacje charakteryzuje uporządkowany, logiczny układ, w którym Autorka przedstawiła zarówno zagadnienia podstawowe jak charakterystyka stanowiska i materiału badawczego, jak i te dotyczące cech geologicznych regionu, gdzie zlokalizowane jest stanowisko archeologiczne. Informacje te są niezbędne dla zrozumienia części analitycznej pracy i stanowią punkt odniesienia dla danych wynikających z przeprowadzonych badań szczegółowych. Jest to szczególnie istotne w przypadku wniosków dotyczących pochodzenia surowca wykorzystanego do produkcji naczyń, gdzie Autorka wskazuje jego regionalną proveniencję. W tym miejscu trzeba zwrócić uwagę na stosowanie przez Autorkę terminu ceramika/złoża lokalne. Wydaje się, że konieczne jest tu wyjaśnienie znaczenia w jakim jest ten termin używany w tekście. Czy chodzi o lokalny zasięg złoża co sugeruje wytwarzanie ceramiki w jednym ośrodku produkcyjnym czy może terytorium o większym zasięgu, gdzie bardziej prawdopodobne jest, iż złoża były wykorzystywane przez różne społeczności. Najlepiej tą kwestię ilustruje zestawienie w tabeli 31 kolumna „sugerowane pochodzenie surowca” podaje informacje: Lokalne/Akko (?); Lokalne/Wybrzeże fenickie pomiędzy Akko a Tyrem; Lokalne/Strefa przybrzeżna. Być może należałoby tu wprowadzić pojęcie „złoża/surowiec regionalne/y” lub wyjaśnić, iż Autorce głównie chodziło o zaznaczenie różnic pomiędzy surowcem pozyskiwanym z terenów sąsiednich (?), terenów Lewantu, od przykładów naczyń importowanych, w tym wypadku najprawdopodobniej z Cypru. Jednak jeśli wprowadzenie takiego rozróżnienia ze względu na zasięg złóż, a co za tym idzie być może

dystans od stanowiska (Tel Akko) byłoby możliwe, mogłoby posłużyć (także innym badaczom) do oceny możliwości produkcyjnych ceramiki na stanowisku i jej dalszej dystrybucji.

Badaniom poddano próbki pobrane z naczyń o odmiennej funkcji zaczynając od moździerzy, poprzez naczynia zasobowe, na naczyniach służących do gotowania kończąc. Wydaje się, iż podjęcie badań dla tak zróżnicowanego zespołu źródłowego wymaga jego szczegółowej charakterystyki, uwzględniającej przeznaczenie wskazanych kategorii naczyń. Zwłaszcza że ich funkcja mogła mieć wpływ na sposób przygotowania masy glinianej i zastosowaną technikę wypału. Kwestie te oczywiście rodzą pytanie czy funkcja naczyń jest w jakiś sposób związana z określonymi cechami surowca i miała wpływ na miejsce jego pozyskania. Mimo, iż można odnieść wrażenie, że ten aspekt badań nie został w pracy odnotowany, Autorka zdaje sobie sprawę z istoty tego zagadnienia odwołując się do określonych cech masy glinianej naczyń służących do gotowania (s. 63).

W pracy można znaleźć pewne niedociągnięcia o charakterze edytorskim, jak brak kropek kończących zdanie, wątpliwości budzi również wymienne stosowanie określenia *amphoras/amphorae* i amfora transportowa (s. 49). Jednak są to usterki językowe nie wpływające na jakość przekazu treści merytorycznych, nie wpływają one również na bardzo dobrą ocenę strony formalnej pracy.

Podsumowując rozprawa doktorska mgr Marty Węclawskiej to wartościowe dzieło, które wnosi nowe dane i cenną wiedzę w zakresie charakterystyki wyrobów ceramicznych z obszaru Lewantu przy zastosowaniu metod archeometrycznych (analiz petrograficznych, chemicznych oraz mikropaleontologicznych). Wykorzystane metody analiz matematycznych pozwoliły na wyodrębnienie grup petrograficznych a dalsze analizy porównawcze w oparciu o opublikowane dane z literatury dały możliwość wskazania potencjalnych miejsc pozyskania surowca do wytworzenia masy ceramicznej. Tym samym wskazane zostały prawdopodobne obszary produkcji naczyń, zarówno w zakresie wytwórstwa i dystrybucji lokalnej/regionalnej jak i dalekosiężnej (importy). W tym zakresie przeprowadzone badania i ich wyniki wyznaczają

nowe drogi badawcze i możliwości interpretacyjne zespołów ceramiki różnorodnych pod względem formy, funkcji, chronologii i cech makroskopowych gliny w przypadku, których określenie ich proveniencji jest niemożliwe lub mocno ograniczone (ogólne). Ponadto zastosowaną przez mgr M. Węclawską metodę badawczą cechuje pewna uniwersalność pozwalająca zastosować wskazane sekwencje badań dla różnych zespołów naczyń, nie tylko pochodzących z badań archeologicznych na stanowiskach Lewantu. W tym ujęciu zastosowany wzór badawczy może być przydatny do analiz zespołów naczyń gospodarczych i użytkowych z innych obszarów śródziemnomorskich i terenów położonych poza basenem Morza Śródziemnego, charakteryzujących się intensywną dystrybucją naczyń na różnych dystansach, nie wykluczając w tym produkcji lokalnej. Należy również rozważyć wykorzystanie wskazanych metod do badań innych kategorii jakościowych naczyń ceramicznych.

Wskazane walory naukowe niniejszej rozprawy doktorskiej pozwalają mi z pełnym przekonaniem stwierdzić, że rozprawa doktorska spełnia wszystkie wymogi stawiane przez Ustawę Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce z dnia 20 lipca 2018 r. z późniejszymi zmianami, określone w art. 187 Ustawy (Dz.U.2018; poz. 1668) i wnoszę o dopuszczenie mgr Marty Węclawskiej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Inga Grunzel